

Művészeti ismeretek és technikák

Tanterv

TRENCSENYI LÁSZLÓ

A programkészítés mint az köztudott, a Tizenkét Osztályos Komplex Iskolában, a 12 évfolyamos általános és szakképző iskolában szakértők és a fejlesztésben közreműködő tantestületek, a tantestületekből alakult munkacsoportok öntevékeny munkája. Az iskolaközi csoportok munkája nem sérti az egyes iskolák teljes autonómiáját – csupán az iskolatípus nevében foglalt filozófiát kell elfogadniuk.

1989-ben indult közös tantervkészítő munkánkban saját személyes elképzeléseinket tekintettük kiindulópontnak, hiszen *elkötelezetten* cselekedni csak az tud, aki magára ismer a közösen elhatározott feladatban. A komplex esztétikai nevelésről vallott elképzeléseinkben erős volt a *folklorisztikus* vonal. Volt aki úgy képzelte, hogy a kezdőszakasznak jóformán valamennyi oktatási feladata felűzhető volna egy népművészeti, néphagyománnyal átítatott alkotó-rekonstruáló-megismerő tevékenység gyöngysorára. Mások a „kalendárium”, a „*jeles napok*” rendjében láttak hatékony anyagrendezési elvet, s az ünnepek szokásjátékaiban felidézhető tradíciók köré kívánták építeni az esztétikai ismeretek és alapélmények első rétegét.

Voltak, vannak aggodalmak arra nézvést, hogy nincs elegendő felkészült nevelő a *komplex* programra. Miután a programot nem másnak, hanem *magunknak* írtuk, óhatatlanul figyelembe kellett és kell vennünk az iskolatársulás intézményeinek tárgyi és személyi feltételeit. A tárgyi feltételeket illetően radikális minőségi javulásra belátható időn belül nemigen számíthatunk. A személyi feltételek biztosítására e program „prototípusának” elkészülte után exkluzív egyéni képzésekkel övezett intenzív belső továbbképzés szükséges.

Még hogy *magunknak* írának a programot?

Egy csudát! Nekik! Az ezredforduló salgótarjáni, szolnoki, tiszafüredi, békéscsabai, fővárosi ifjainak, megannyi Gabinak, Péternek, Borinak, Karolának és Róbertnek! De vajon prognosztizálható-e néhány *közös* jegyük, vonásuk, melyek esztétikai nevelésük során – mondhatni – *független változóként* hatnak közre?

A munkacsoport alakuló ülésén összegyűjtöttünk néhány vonást. Ezek jobbára ötletek, vélekedések. Alapos tájékozódás, további folyamatos rendszerezés kívánatos, hogy *operacionalizálható* tényezőkké legyenek!

Növendékeinknek művészeti nevelésük szempontjából releváns, már ma prognosztizálható általános ismérvei:

1. *Különbözőek* lesznek!

Mint tudjuk, a „12 évfolyamos” iskola körül egyetlen kérdésben kell egyezni: abban, hogy *egy* iskolában, az *egységes* szervezeten belül hajlékonyan – és soha végzetserűen meg nem merevedő – differenciáló szerkezetben kell nevelni-oktatni különböző képességű, érdeklődésű, motiváltságú, műveltségű, ízlésű (!) gyerekeket, fiatalokat, akiknek nemcsak múltjuk, de perspektívájuk is különböző. Kis túlzással az mondható, hogy együtt nevelkedik a majdani festő a műgyűjtővel és a giccsfogyasztóval – de még a műlincsrablóval is. A közös tótól ágadó-bogadó programot hozzájuk kell igazítanunk!

Komolyra fordítja a szót: minden bizonnyal az is igaz, hogy különböző művészeti egyenmű közegekre fogékonyak, s különböző egyenmű közegekben fejezik ki tehetséggel önmagukat.

2. Várhatóan *anyagiasak* lesznek.

3. Igénylik azt, hogy iskolázásuk jobb *munkavállalói képességekkel* ruházza fel őket, ami elősegíti, hogy a nehéz versenyben helytállhassanak.

4. Várhatóan szabadidejük *kulturált eltöltéséhez* az iskola fokozott segítségére szorulnak.

5. A *tömegkommunikációs* divatok befolyása alatt fognak állni.

6. Az ifjúsági szubkultúra (könnyűzene, öltözködés, sci-fi, video) alanyai lesznek, tehát az általános kultúrán belül az ún. szubkulturákkal is számolnunk kell.

7. Környezetükben fokozottan lesz jelen egy korszerű, „áramvonalas” ipari formai kultúra, a „design”.

8. Jelen lesznek „posztmodern”, „környezetbarát” kulturális befolyások.

9. Fokozottan lesznek érzékenyek az *etnikai* sajátosságokra, egyúttal „*kozmpolitikák*” is lesznek: az európai tapasztalatszerzés szükségletté és egyúttal gyakorlattá is válik (vagyis egy sajátos „multikulturális” és „interkulturális” nevelés alaphelyzete áll elő).

10. Konkrét környezetük a „lerobbanó urbanizáció” lesz. Ez azt jelenti, hogy az iskolai nevelésnek fokozott felelőssége lesz felkészíteni a természeti környezettel való találkozásra, másfelől segítenie kell a környezetet humanizálni esztétikai akciókkal.

11. Családjuk, baráti kapcsolataik gyakran kerülnek válságközelbe; érzelmeik kultúrájában – beleértve e válságok kezelését is – nagy szerep jut az iskolai nevelésnek.

A tantárgy alkotóelemei

A 12 évfolyamos általános és szakképző iskolában a művészeti-esztétikai nevelés körébe tartozó ismeretek közvetítésére és képességek fejlesztésére a „Kezdőszakasz/ 1”-ben (1–3. évfolyamon) a kalendárium elnevezésű komplex tantárgy tevékenységrendszere szolgál. Ez az állítás magába foglalja azt a feltételezést, hogy e tantárgy számára az ún. kötelező órák – a tradicionális órateremben rögzített mértékben – elegendők.

Kalendárium

A *kalendárium* tantárgy számít arra, hogy az anyanyelvi nevelés tantárgy eredményesen halad, és az ún. „komplex esztétikával” konstruktív együttműködést valósít meg. (Az „irodalom” helye a 12 évfolyamos iskola tanterv- és tanulási programkészítő munkájában sokszor volt vita tárgya. De nem az a leglényegesebb, hogy eldöntsük: az irodalmi ismeretek és irodalmi kultúra az esztétika vagy az anyanyelv-kommunikáció lobogója alatt „hajóznak-e”. Ezt később ráérünk eldönteni. A tanulási programok készítésével kapcsolatos megállapodásunk szerint az irodalom egyelőre nem a komplex esztétika, hanem az anyanyelv-kommunikáció munkacsoportban került kimunkálásra. Bizunk abban, hogy e két tantárgycsoport közt konstruktív transzfer alakul ki.)

Az óratervi órák közül ideszámítjuk tehát a hagyományos ének-zene, rajz, technika bruttó óraszámát, a nyelvi-irodalmi nevelés óráiból kb. 10-12 órát, a testnevelésből kb. 10 órát. Utóbbi akkor is, ha a 3. testnevelés órából az ún. „*Jutalomjáték*” kategóriában (lásd alább) több helyszínen néptánctanítás kezdődik.

A *kalendárium* tantárgy elnevezésében az az elv fogalmazódik meg, hogy az esztendő rendjét követő *népszokásokban* az életkori sajátosságoknak különösen megfelelő komplex-organikus, elválaszthatatlan egységben jeleníthető meg érzelem és intellektus, szellemi alkotás és tárgykultúra, játék és valóság, a szöveg, a ritmus, a dallam, a mozgás. Ez az organikus egység igen alkalmas arra, hogy a követelmények általa jól motiváltan, a fejlődő gyerekek sokféleségét elfogadóan, a képességek koegzisztenciáját kifejezően fejlődjenek. Az sem lebecsülendő, hogy az egyén szempontjából is oly fontos identitások tartalmas vállalására szocializál.

A *kalendárium* tananyagának elosztási rendjét a tantervkészítő munkacsoport javaslatai szerint bemutatjuk. (Megjegyezzük, hogy a felsorolás a javasolt ünnepeket jele-

níti meg, ez a témalista szükségképpen értendő egy rendszerben a tevékenységek (művészi kifejezőeszközök) dimenzióival. A tantervben az alábbiak szerint soroltuk fel az utóbbiakat: szöveg (irodalmi anyag); dallam (zenei anyag); mozgás; dramatikusan (szokásjáték); eszköz, tárgy, technika (vizuális és kézműves anyag). A felsorolásban benne a feltételezés, hogy minden kiemelt ünnep lehetőséget ad magához rendelt (rendelhető) tevékenységekre – képességfejlesztésre és képességalkalmazásra – a felsorolt kifejezőeszközökben.)

Az egyes évfolyamokhoz rendelt témakörök az alábbiak:

I. évfolyam: Mihálynap; búcsú; Szüret; Mindenszentek napja; Téli napforduló (advent) – Lucázás, Mikulásjárás, Borbála, Karácsonyaállítás; Újév – vízkereszt; Farsang; Tavaszvárónapok; Húsvét-komatól; Májusfaállítás -zöldágjárás – pünkösödölés; Cipósütés.

II. évfolyam: Aratóstól a kenyérig; Szüreti bál; Mártonnap; Betlehemes; Vízkereszt; Farsang; Balázsolás; Húsvét (komázó hét, vízbevetőhétfő); Szent György (az állatok kihajtása); Zöldágjárás; Határjárás.

III. évfolyam: Szent Mihály hava; Mindszent hava (betakarítások, tartósítás); Szent András hava (tollfosztó); Regölés; Téli este – fonó; Farsang; Tavaszvárás; Kiszéj; Húsvét; Pünkösdi ünnepkör.

IV. évfolyam: A fokozatosan csökkenő óraszámokban az iskolák saját (eredeti vagy vállalt-választott) néprajzi tájegységük folklórában fellelhető szokásrend rekonstrukciójára vállalkoznak.

A későbbi évfolyamok az iskola hagyományaihoz illesztve közösségi tevékenységként vesznek részt a jeles napok köszöntőiben.

A művészetek építőkövei

Esztétikai problémák mentén szervezett komplex foglalkozások

A lényeg: az adott problémához minden lehetséges művészetből keresünk szemléletes példákat: irodalomból, ének-zenéből, vizualitásból, ritmikus mozgásból (táncból), drámából, tárgyformálásból, természetesen a modern művészeti kifejezőeszközöket (video, elektronikus művészetek) is beleértve.

A tantárgy több (lehetőség szerint minél több) művészeti kifejezésforma nyersanyagának-élményeinek feldolgozását szolgálja sajátos, az esztétikai problémák („építőkövek”) felőli megközelítésmódban. Magába foglalja a tanítást, kreatív képességgyakorlást, befogadói és alkotói élmények együttesét. Szervezési szempontból ajánlott, hogy több pedagógus tanítsa, olykor „team teaching”-módon (több tanár egy órán), olykor kapcsolódó órákon. Egy foglalkozást igen célszerű legalább két óra időtartamra tervezni, a projekt nap típusú órarendszerű ellenjavallat!

A tantárgy 4. osztálytól 10. osztályig kíséri végig a tanulókat.

Ez a tantervi elem, illetve problémacsoport az esztétikai problémák rendszerezését kísérli meg, évfolyamokra bontva. (Létrehozásában ihlető forrás volt a Dimény-féle *formalemekekből* építkező program (*Dimény-Varga-Loparits: Nyelv-Zene-Matematika*), de a *Jel és üzenet* gondolatától a *formáig* jutó *Boda-Kecskés-féle* program, a „Tengertánc” is.)

A tervezőmunkában következő szekvenciák alakultak ki. (Láthatóan a linearitás és a spirális-teraszos felépítés ötvöződik. Ez ad annyi szabadságot a tárgyat tanító tanárnak, tanárpárosnak teamnek, hogy adott csoportban, adott tanévben egy-egy problémát elhagyjon.)

Megjegyezzük, hogy az in vivo kipróbálásra nem csupán a tanév során, hanem nyári szaktáborokban is sor került. Itt az alábbi egymásra épülő „probléma-kompozíciók” módszereit dolgoztuk ki.

I. MOTÍVUM – KOMPOZÍCIÓ – SZIMMETRIA – HÁRMAS OSZTÁS – JEL, JELKÉP – ÉLETFA

II. RITMUS – SOROZAT – FOKOZÁS – FORMA – CSELEKMÉNY

III. ARÁNY – VISZONY, KÖLCSÖNHATÁS – HANGSÚLY – SZOMORÚ – VIDÁM, KONFLIKTUS – ÜNNEP, RÍTUS

4. évfolyam (23 témakör)

– nyelvek (hang, kép stb.); szép, rút; szomorú, mulatságos; illúzió, látszat; jelek; gesztus; motívum; idő; ritmus; hangsúly, kiemelés; sorozat, kánon; fokozás; spirál; variáció, válto-

zatok; anyagok; plasztika, textúra, faktúra; viszony, arányok; egyensúly; harmónia, diszharmónia; hármias osztás; jelképek, jelképrendszer, szimbólumalkotás; nagy jelképek; életfa; szerves-szervetlen, szerkezet, struktúra;

5. *évfolyam* (13 témakör)

– ritmus (ismétlés, azonosság, ellentét); motívum; tükör, híd, rák; viszony, kölcsönhatás; sorozat (kánon, fuga, fríz stb.); cselekmény; fokozás; hangsúly, kiemelés; forma; jelképek, jelképrendszer, szomorú, mulatságos; tér, távolság, mélység; szimmetria, aszimmetria.

6. *évfolyam* (18 témakör)

– ünnep, rítus; szomorú, mulatságos; groteszk; idő, mozgás változás; párhuzam; jelképek, jelképrendszer, szimbólumalkotás; jelek; gesztus; motívum; szín, hangszín; mély, magas; ritmus, forma; kezdet, vég, nyitány, finálé; hármias osztás; hangsúly, kiemelés; plasztika, textúra, faktúra; művészet;

7. *évfolyam* (17 témakör)

– motívum; hangsúly, kiemelés; párhuzam; spirál; ritmus; forma; tér, távolság, mélység; szerkezet, struktúra; kompozíció, szimmetria, aszimmetria; viszony, arany metszés; egyensúly; harmónia – diszharmónia; konfliktus, ellentét; kontraszt; kontrasztzó; jelképek, jelképrendszer, szimbólumalkotás; nyelvek, kifejező eszközök, művészetek.

8. *évfolyam* (16 témakör)

– jelképek, jelképrendszer, szimbólumalkotás; nagy jelképek: kör; szerves-szervetlen, szerkezet, struktúra; képkivágás, „plánok”; ritmus; forma; motívum; illúzió, látszat; szín, hangszín; mély, magas; nézőpont; tér, távolság, mélység; kifejező eszközök összefoglalása; szomorú, mulatságos; stílus, mű, művész, közönség; egyén és közösség a művészetben.

9. *évfolyam* (11 témakör)

– illúzió, látszat; jelképek, jelképrendszerek, szimbólumalkotás; montázs; groteszk; plasztika, textúra, faktúra; mozgás, változás; ritmus; motívum; sorozat (kánon, fuga, fríz stb.); forma; hármias osztás.

10. *évfolyam* (18 témakör)

– jelek; jelképek, jelképrendszerek, szimbólumalkotás; gesztus; modell; idő; ritmus; forma; motívum; spirál; variáció, változatok; egyensúly; kompozíció, szimmetria, aszimmetria; viszony, arányok, arany metszés, kölcsönhatás, egymásmellettség, montázs; szép, rút, groteszk; szomorú, mulatságos; harmónia, diszharmónia; ünnep, rítus; mű, művész, közönség.

Kultúrhistoriai szintézisek, játékok

A történelmi játszóház és a történelmi szaktáborok tanulságaiból építkező *komplex projektekről* van szó, amelyek egyéni vagy kiscsoportos előkészületek után valamilyen, erősen improvizatív „happeningben” összegeződnek. Feltehetően egy ilyen program legalább egy hétig tart. 12 olyan ún. „szintézis-korszakot” találtunk amelyek – feltételezéseink szerint – jól játszhatók. A sorozat a 6. év tavaszán *egy őseMBER-játékkal* indulna, majd 7–10. osztályig kerülnek sorra folyamatosan az alábbi korok illetve kultúrák: – ókori Kelet; klasszikus ókor – Hellász; népvándorlás kora – honfoglalás; európai középkor – a katedrálisok kora; reneszánsz – Mátyás – törökök; felfedezések, gyarmatosítás; barokk – kuruckor; felvilágosodás – francia forradalom – klasszicizmus; polgári forradalmak – nemzeti romantika – ipari forradalom; XIX. sz. második fele – modernizáció – deizillúzió – millenium (Arany, Mikszáth stb.); századelő – avantgárd (párizsi művészasztal); korunk.

A tantárgy a 6. osztály második félévétől a 10. osztályig szervezendő projektek (epochák) láncolata, mely művészeti szintézis szempontjából jellegzetes, kiemelkedő korok felidézését jelenti. Alkalmat ad arra is, hogy más műveltségi körök kultúrtörténeti adalékai is integrálódjanak programjába – ez helyi megvalósítás kérdése.

Emlékeztetünk arra, hogy az „Építőköcka” tantárgy explicit történeti vonatkozásokat nélkülöz.

A művészetek előszobái

A fontos tantárgy időigénye nem magas. E foglalkozásokon a tanulók elsajátítják az alapvető művészeti közvetítőeszközök használatát, a művészeti intézményhasználat magatartási szabályait. Erősen szituatív, vagyis kötődik a tanulók aktuális élményéhez (pl. színházlátogatás előtt).

A tananyag évfolyamonkénti felosztására a modelltanterv nem ad külön instrukciót. Vitatott kérdés még, hogy a tárgy értékelése milyen szakaszokon, ellenőrzési pontokon történjék. Történjék-e az autonóm tárgynak kijáró módon egyáltalán?

Az e tárgyba utalt problémák összegyűjtött, logikailag és fejlődéslélektanilag teljességgel rendezetlen halmaza a következő: magnó, lemezjátszó, video kezelése; raktározás, gyűjtés; könyvesbolt, jegyiroda; sajtófigyelés, újságelőfizetés; könyvtárhasználat; rádióműsor, színpad, színházi műsor; divat, öltözködés alkalmakra; kirándulás, városnézés, kilátó; tárlat-, múzeumlátogatás; moziban, színházban; hangversenyen (klaszszikus és rock); sportversenyen; családi ünnepek, rítusok; templomban, temetőben; vendégség, társalgás, író-olvasó találkozó; szobaberendezés; tanterem, iskola dekorációja; táncmultság.

Szabad műelemzés

A korábbi tantárgyleírásokban „Sóderparti” vagy „Irodalmi kávéház” fantáziánévvel nevezett tantárgy azt kívánja biztosítani, hogy jusson tervezett, biztosított időkeret a tanulók aktuális – „spontán” – művészi élményeinek feldolgozására. A tantárgynak ebben az értelemben nincs előírt tananyaga. Előírt viszont az a képesség, az az algoritmus, mellyel a műelemzés mélységeibe hatolnak a tanulók – természetesen ebben a tárgyban elsősorban (ha nem alapvetően) mint „számunkravalót” tekintik a művészeti – esztétikus – jelenségeket, s kevésbé mint „magánvalót” – voltaképpen ezzel egészítik ki az *építőköcskák* objektivitás-normáit.

A tantárgyat 6. osztálytól a 11. osztályig ajánljuk. Kívánatos heti (két heti) rendszeressége.

Speciális művészeti tantárgy (konkrét megnevezése a mindenkori helyi tantervben a kínálat szerint)

A tantárgy a 4. osztálytól indul, de felvétele csak a 6. osztálytól kötelező. Az iskola kínálatától, a tanulók érdeklődésétől függően kerülnek meghirdetésre speciális művészeti kurzusok. Indokolt, hogy az önálló-kreatív művészi kifejezőkészség fejlesztése kapjon prioritást a kínálatban. Az iskolakoncepció fontos eleme, hogy az ifjúkort elérő tanuló bizottsággal játsszon (maga és közvetlen környezete öröme legalább) valamely – akár népszerű, értsd az ifjúsági kultúrában divatos – hangszeren, érdeklődéssel használjon legalább egy modern, műalkotásra alkalmas technikai eszközt (fényképezőgép, video, magnetofon).

Ez azonban nem zárja ki, hogy speciális befogadókultúra-fejlesztő kurzusok is hirdessenek. A kínálat minél nagyobb szélessége kívánatos. Ugyancsak koncepcionális elem, hogy a mesterek közt nőjön a szemiprofessionisták, céhen kívüliek száma (pl. szülők, mesterek, öregdiákok stb.).

A tantárgytól nem idegen, ha egy-egy kurzus művelődő közösség, öntevékeny művészeti csoporttá szerveződik (pl. színjátszókör, sulivideostáb). Ennek megfelelően indokolt olyan koordináció, mely a fakultatív sávban – extracurriculum keretében – kínált művészetbarát foglalkozásokat integrálissá teszi a programokkal.

(Nem kizárt, hogy egy – akár vegyes életkori összetételű – kurzuson olyan tanuló is van, akinek ez a „kötelezően választható” foglalkozása, másoknak pedig „fakultatív”. Ad absurdum, az is elképzelhető, hogy az adott foglalkozás egyik órája a „felvett” kötelező művészeti órája, s a másik pedig az ő fakultációja.)

Értelemszerűen növekszik az e tárgyra fordítható órák száma – s nem a művészeti műveltségi kör órakeretének terhére! –, ha az orientációs szakasz után a tanuló a „szakképző zóna” tanulási kötelezettségeit teljesíti általuk.

Megjegyzendő, hogy a tantárgy „külső” tanulással kiváltható. Miközben kívánatos, hogy a modelliskolák minél nagyobb kínálatban nyújtsanak „művészeti alapfokú oktatási intézmény” kínálatával ekvivalens szolgáltatásokat (ilyen intézményi fejlődési irány nem kizárt), tudomásul kell venni, ha egy tanuló pl. zeneiskolai tanulmányokat folytat, automatikusan felmentendő a tárgy „felvételétől”. Iskolavezetői, osztályfőnöki, szülői mérlegelés eredményeképpen felmentés adható, ha a tanuló külső közművelődési intézményben foglalkozik intenzíven tehetségének megfelelő művészi kifejezőmóddal. A 2–6. pontba felvett tárgyak összórárszáma (együtt tehát) 5-9.

Jutalomjáték munkacímét is viselte korábban tantárgyunk arra utalva, hogy itt nyílik mód arra, hogy a szaktanár saját vesszőparipáját, szenvedélyét közvetítse. Az elképzelések szerint félévente lehet tanárt, illetve tárgyat választani a 4–8. évfolyamokon. A 9. évfolyamtól a pályaválasztási irányoknak megfelelően éves elkötelezettséggel lehet programot választani.

A 11. évben így – hasonlóan az *irodalomhoz* – külön-külön *zenei* (táncos), *képzőművészeti* (építészet, iparművészet), s egyéb (főként *elektronikus* művészetek) körében *specifikus* összefoglaló „tárgyakra” is sor kerülhet.

Esztétikai szintézis

A 11. osztályban kötelezően felveendő tárgy arra szolgál, hogy mintegy búcsúzóul már-már filozófikusan szintetizálja, általánosítsa a művészetekről tanultakat, elrendezze azokat a fogalmakat és fogalomrendszereket, melyek a művészetekkel kapcsolatot tartó modern ember nyelvhasználatának nélkülözhetetlen tartozékai. Ajánlott óraszám: 1-1.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a „művészetek” műveltségi köre jelentős mértékben érintkezik a *magyar nyelv-kommunikáció-irodalom* műveltségi körével. Ez azt jelenti, hogy bizonyos tananyagok e műveltségi körbe foglalt művészeti tárgyak esetében tartalmaznak irodalmi utalásokat – miközben van autonóm irodalom tantárgy is. A kommunikáció tantárgytól bizonyos elemi *zenei-írás-olvasás* tanítást elvárunk. Érintkezés mutatható ki a társadalomismerettel – a kultúrhistoriai tantárgy epocháinak tervezése törekedett a történelem tantárgy kronológiájával kialakítható szinkronra.

Természetes az érintkezés a testnevelés-életmód műveltségi körrel – a művészeti tantárgyak keretei közt mód van *stilisztikus mozgás, tánc* tanulásokra és gyakorlására.

A *művészetek előszobái* című tantárgy, illetve az elemi fokon jelentkező kalendárium kifejezetten tartalmaz a *magatartáskultúra* (viselkedés) „tanításával” kapcsolatos anyagokat (nemcsak „rejtett tantervében”!).

Az orientációs szakasz matematika tantárgya is tartalmaz „művészetbarát” elágazást.

A 11. osztályos *esztétika* tárgy része lehet a filozófiai oktatásnak.

A modelltanterv készítői számítanak arra, hogy minden műveltségi kör tantervkészítői és magvalósítói saját tantárgyuk „környezetkultúrájának” kialakítása során törekszenek igényes, esztétikus elemek alkalmazására (taneszközök design-ja stb).*

* Megjegyezzük, hogy a fejlesztés eddigi fázisában az 1–5. osztályról vannak a tantervkészítést praktikus befolyásoló empiriáink.